http://m3hdna.ahlamontada.com/t12759-topic(19.12.2015)
http://tareekaa.com/%D8%A8%D8%AF%D9%88%D9%86-%D9%81%D8%A6%D8%A9/3158-%D8%B7%D8%B1%D9%8A%D9%82%D8%A9-%D8%B9%D9%85%D9%84-%D8%A8%D9%88%D8%B8%D8%A9-%D8%A8%D9%83%D8%AF%D8%A7%D8%B4-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%88-%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%88%D8%B8%D8%A9 (15.12.2015)
http://www.esyria.sy/edamascus/index.php?p=stories&category=misc&filename=201408230107291 (15.12.2015)
http://www.souronline.org/EventDetail.aspx?id=3602. (15.12.2015)
https://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D9%84%D8%A8%D8%B3 (15.12.2015)
Görüşme (Mülakat)
Türkmen asıllı Suriye vatandaşı ve emekli tarih öğretmeni Îmân ed-Derâvşe (Ummu Hişâm).

FİLİSTİN'İN ON ALTINCI YÜZYILDAKİ NÜFUSUNA DAİR KAYNAKLAR: MUFASSAL TAHRİR DEFTERLERİ[1]

YIL / YEAR 14, SAYI / ISSUE 27 (BAHAR / SPRING 2016/1) ss. 253 - 264

MUSTAFA ÖKSÜZ
Dr. Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
mustafaoksuz34@hotmail.com

Öz
Tahrir defterleri Osmanlı demografi tarihi çalışmalarının en önemli kaynaklarından biridir. Bu defter serilerine göz atmaksızın tahrirlerin yapıldığı bölgelerdeki nüfus hareketleri ile ilgili sağlıklı değerlendirmeler yapmak mümkün değildir. Elinizdeki bu kısa makalede bugün Filistin olarak adlandırdığımız bölgenin on altıncı yüzyıl nüfusuna dair Osmanlı kaynakları ve bu konuda yapılan çalışmalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tahrir Defterleri, Filistin, Osmanlı Demografi Tarihi

OTTOMAN SOURCES FOR THE DEMOGRAPHIC HISTORY OF PALESTINE IN THE SIXTEENTH CENTURY: MUFASSAL-TAHRIR REGISTERS

Abstract
The Ottoman fiscal survey registers (tahrir defterleri) are indispensable sources for studies on the Ottoman demographic history. It is not possible to have correct interpretation of the population movements in Ottoman history without looking at these registers for the areas where the surveys carried out. This short paper depicts the Ottoman sources related to demography of the modern day Palestine in the sixteenth century and anaylses the current state of scholarship on the subject.

Keywords: Tahrir Registers, Palestine, Ottoman Demographic History

[1] Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir. Mustafa Öksüz, *Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. Yy*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2016. Katkılarından dolayı Öğr. Gör. M. Fatih Çalışır'a teşekküre ederim.

Giriş

Günümüz dünyasının tartışmalı meselelerinin başında gelen Filistin'in tarihî süreçte hangi bölgeleri kapsadığını tespit etmek kolay bir iş değildir.[2] Mevcut karineler ışığı altında Filistin'in on altıncı yüzyılda Aclûn, Nâblûs, Leccûn, Gazze, Kudüs ve Safed sancaklarını kapsayan bir bölge olduğunu ileri sürmek mümkündür.[3] Nitekim 1921'de Milletler Cemiyeti'nin İngilizlere yönetmesi için tevdi etmiş olduğu Filistin, bugünkü Ürdün, İsrail, Batı Şeria ve Gazze'yi kapsamaktaydı.[4] Bu coğrafi tanım, Osmanlıların on altıncı yüzyıldaki idari taksimatına büyük ölçüde uymaktadır. Bu sebeple "on altıncı yüzyıl Filistin tahrirleri" denildiğinde adı geçen sancaklarda yapılan tahrirler akla gelmektedir.

Memlüklere karşı yapılan Merc-i Dâbık Savaşı'ndan (25 Receb 922/24 Ağustos 1516) sonra Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına giren Aclûn, Nâblûs, Leccûn, Gazze, Kudüs ve Safed sancaklarında Osmanlı devlet otoritesinin tesisi hemen gerçekleşmemiştir. Merc-i Dâbık Savaşı'nın ardından Osmanlı'ya tabi olan Memlük valisi Canbirdi Gazali (ö. 1521) diğer Memlük emirlerinin de Osmanlı egemenliğine girmelerinde aracı rolü üstlenmiş ve bu hizmetinin karşılığını Osmanlılar tarafından Şam valisi atanarak almıştır.[5] Ne var ki 1520 yılında Sultan I. Selim'in (Yavuz) ölümü üzerine isyan eden eski Memlük valisi, tahta geçen Sultan I. Süleyman'ın 22 Safer 927/26 Şubat 1521'de isyanı bastırması ile başarılı olamayarak hayatını kaybetmiştir. Sultan I. Süleyman (Kanuni), Canbirdi Gazali isyanını bastırdıktan kısa bir süre sonra bölgenin tahririnin yapılmasını emretti. Yapılan bu ilk tahrirde bölgenin yeni bir idârî taksimata tabi tutularak Şam Beylerbeyiliğinin 13 sancaktan teşekkül ettiği görülmekte ve bu taksimatın ufak değişikliklerle Haleb Eyaleti'nin kurulduğu 1549 yılına kadar muhafaza olunduğu anlaşılmaktadır.[6] Modern Lübnan'ın güneyi ile Ürdün, Filistin ve İsrail'i kapsayan Şam Eyaleti'nin yukarıda bahsettiğimiz güney sancakları (Aclûn, Nâblûs, Leccûn, Gazze, Kudüs ve Safed), Şam valisinin idaresi altında müstakil sancaklar olarak yönetilmiştir.

İlk Tahrir/ler

Osmanlılar, bir bölgeyi ele geçirdikten sonra bölgenin sınırlarını tayin ve burada meskûn vergi mükellefi halkı tespit etmek amacıyla tahrir işlemi-

---

[2] Roger Garaudy, *İlâhî Mesajlar Toprağı Filistin*, çeviren Cemal Aydın, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2011, sayfa 9.

[3] İngiliz Donanma İstihbaratı'nın hazırladığı 1943 tarihli kitapta Filistin "güney Suriye" olarak tarif edilmektedir. Bakınız: *Palestine and Transjordan*, Geographical Handbook Series, Naval Intelligence Division, December 1943, sayfa 2.

[4] Michael Curtis, "Introduction" *The Palestinians People, History, Politics*, Michael Curtis Joseph Neyer, Chaim I. Waxman, Allen Pollack (ed.), Transaction Books New Brunswick, New Jersey, 1975, sayfa 2.

[5] Osmanlı hâkimiyetinin bölgede yerleşmesinde mühim rol oynayan bir diğer Memlûklu Emiri Hayırbey'dir. Bu hususta bakınız: Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1990, sayfa 63-64

[6] Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdari Taksimatı" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, Elazığ 2003, sayfa 358-363.

ni gerçekleştirirlerdi.[7] Fethedilen topraklar zaman içerisinde çeşitli idarî ve malî değişikliklere uğrardı. Kimi zaman idârî taksimatta merkezî bir konuma sahip olan yerler çeşitli siyâsî, malî ve sosyal sebeplerden ötürü değişime maruz kalarak var olan ehemmiyetlerini kaybetmişler ve kendilerine tâbî nahiye ve köylere konumlarını kaptırmışlardır. Bu açıdan tahrirler dönemin idare, iktisat, maliye, hukuk, coğrafya ve nüfus bilgilerini içeren defterler olarak tarihçiler ve sosyal bilimciler için vazgeçilmez kaynaklardır. Bu defterler olmaksızın Osmanlı hâkimiyetinin ilk asrında Filistin'deki idari gelişmeleri ve nüfus hareketlerini takip etmek mümkün olmayacaktır.

On altıncı yüzyıl Filistin'ine ait mufassal tahrir defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul) ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne bağlı Kuyud-ı Kadîme Arşivi'nde (Ankara) muhafaza edilmektedir. Sultan I. Selim, Mısır seferi dönüşü Şam Eyaleti'nin tahririnin yapılmasını emretmiş, bu emir üzerine yapılan ilk tahrir 1519'da tamamlanmıştı. Ancak bu tarihe ait tahrir, ne yazık ki bugün mevcut değildir. Muhtemelen 1519 tahririnde, eyaletin güney sancakları da kayıt altına alınmış olmalıdır.[8] I. Selim'in saltanatına ait tahrir defterlerinin bulunmayışından dolayı eldeki ilk tahrirler, oğlu Kanuni Sultan Süleyman devrinden kalmıştır. Kanuni'den sonra da bölgede II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde muhtelif zamanlarda tahrir yapıldığı mevcut defter serilerinden anlaşılmaktadır.

Problemler

Modern anlamda nüfusa ait verilerin bulunmadığı on altıncı yüzyıla, yirmi birinci yüzyıldan bakarak bir nüfus tahmininde bulunmak oldukça riskli ve sorunlu bir iştir. Nüfusun tam olarak tespit edilememenin esas sebebi, bizatihi kaynakların keyfiyetinden kaynaklanmaktadır. Yalnızca hane sayısını esas alan tahrir kayıtlarının tutulmasındaki maksat, vergiye mükellef ahalinin malî kudretini belirleyerek bölgenin yıllık vergi geliri cetvelini oluşturmaktır. Dolayısıyla defterlerde sadece vergiye muhatap haneler ve reislerinin adları bulunmakta, buna mukabil, kadınlara, kölelere ve ergenlik çağına gelmemiş çocuklara dair malumata tesadüf olunmamaktadır.

Tahrir defterleri, hanenin kaç kişiden teşekkül ettiği konusunda da bir bilgi ihtiva etmemektedir. Hane sayısının tam olarak tespit edilememesi bu hususta muhtelif görüşlerin ortaya atılmasına neden olmakla birlikte,[9] Ömer Lütfi Barkan'ın ileri sürmüş olduğu bir hanenin beş kişiden oluştuğu önerisi[10] ekseriyetle kabul görmüştür. Hane sayılarının ne kadar olduğu ya da olması gerektiği meselesi bölgeye ait nüfusun tes-

[7] Tahririn hangi gayeler ile gerçekleştiği konusunda bakınız: Halil İnalcık, *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, sayfa XVIII

[8] Feridun M. Emecen, "The Early Period of Ottoman Rule in Jerusalem" *Proceedings of the International Congress on Al-Quds During The Ottoman Era*, Damascus 22-25 June 2009, Ircica, İstanbul 2012, sayfa 31

[9] Nejat Göyünç, "Hane" *DİA XV*, İstanbul 1997, sayfa 552-553

[10] Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler Cilt 2*, İstanbul, 2000, sayfa 1413.

pitinde farklı rakamların ortaya çıkışına sebebiyet verecektir. Bu sebeple nüfus tespitinde yapılacak en doğru şey defterlerdeki hane sayıları ile mücerredlerin olduğu gibi aktarılması ve bu sayılar üzerinden bir hesaplamaya gidilmesidir.

Defterlerdeki mücerred ve hane sayılarının hesaplanması ise her zaman kolay değildir. Zira tahrire memur devlet görevlilerinin tahrir kayıtlarının sonlarında yer alan hesaplamaları, kimi zaman mevcut hane sayılarıyla uyuşmamaktadır. Tahrir yapan kişinin hesaplama esnasında yaptığı hatalar bu uyumsuzluğun nedeni olabileceği gibi bazen de köylerde ya da mahallelerde vergiden muaf tutulan şahısların (imam, müezzin vb.) tahrir kaydına geçilirken isimleri kaydedilmekle beraber nihai sayımda bu kişiler hesaplama dışı bırakılmışlardır. Dolayısıyla hane ve mücerred sayımlarında tahriri yapan kişinin (muharrir) verdiği rakamdan ziyade sayım sonucu elde edilen rakamlar esas alınmalıdır.

Filistin ya da Şam Eyaleti'nin güney sancaklarına ait tahrirleri havi defterler köylerde, mahallelerde ve şehirlerde yaşayan hane reislerini kaydederken aynı durum göçebe ya da yarı göçebe kabileler için geçerli değildir. Bulundukları sancaklarda toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olan kabileler, kimi zaman devlet otoritesine baş kaldırarak tahrire tabi olmaktan kaçınmışlardır. Dolayısıyla defterlerde onların isimlerine ve devlet tarafından onlara tarh olunan vergilere tesadüf olunmakla birlikte kaç haneden oluştukları noktası ekseriya belirsizdir. Bu durum on altıncı yüzyıl nüfus tahminlerinde bölgedeki Müslüman nüfusunun tayin ve tespitinde çeşitli boşluklara neden olmaktadır.

Filistin'in semavi din müntesipleri nezdindeki ehemmiyeti tarih boyunca muhtelif yerlerden hacıların, tüccarların, seyyahların ve ziyaretçilerin bölgeye gitmelerine neden olmuş ve bunun neticesinde hatırı sayılır bir seyahatname külliyatı oluşmuştur. Bölgenin Osmanlı egemenliğine girmesinin akabinde kutsal topraklara yapılan seyahatler devam etmiştir.[11] Hristiyan ve Yahudilerin dindaşlarına kutsal topraklara ait izlenimlerini aktardıkları seyahatnameler, erken modern dönemde Avrupa'da neşredilmeye başlanmıştır. Bu seyahatnameler, büyük çoğunluğu itibariyle çeşitli genellemeleri, yanlı değerlendirmeleri ve önceki eserlerden yapılan nakilleri içerdiğinden[12] sunmuş oldukları verileri dikkatli kullanmak gerekir. Buna mukabil özellikle nüfusa ait veriler noktasında tahrir defterleri daha sağlam bilgiler sunmaktadır.

[11] 1522 yılında Şam'da bulunan Rabbi Moses Bassola, aynı yıl içinde Hamursuz Bayramı'nı geçirmek üzere Filistin'e gitmiştir. Bu konuda bakınız: Bernard Lewis, "A Jewish Source on Damascus Just After the Ottoman Conquest" *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, Volume 10, Issue 1 February 1940, sayfa 184

[12] Amnon Cohen, "New Evidence on Demographic Change: The Jewish Community in the 16th Century Jerusalem" *Mémorial Ömer Lütfi Barkan,* ed., R. Mantran. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, 1980, 58. Benzer bir seyyah eleştirisi için bakınız: Bernard Lewis, "Some English Travellers in the East" *Middle Eastern Studies,* Volume 4, No. 3, (Apr., 1968), sayfa 299

On Altıncı Yüzyıl Tahrirleri

Sancak/Nahiye:

1) GAZZE: I) 427 BOATD[13], 932?/1525-26? II) 1015 BOATD[14], 945?/1538? III) 265 BOATD[15], 955/1548-49 IV) 304 BOATD[16]964 Recep/1557 Nisan V) 192 KKTD[17], 1005/1596-97

2) KUDÜS: I) 427 BOATD, 932?/1525-26?[18] II) 1015 BOATD[19], 945?/1538? III) 289 BOATD[20], 961/1553-54 IV) 112 KKTD[21], 970/1562-63 V) 178 KKTD[22], 1005/1596-97

[13] Kanunnamesi olmayan ve "Defteru'l-Mufassal Livâ'-i Safed ve'l-Gazze ve'l-Kudüsi'ş-Şerîf" başlığını taşıyan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki defter, 321 sayfadan oluşmaktadır. Başlığın da işaret ettiği üzere defterin içinde sırasıyla Safed (1-160), Gazze (161-260) ve Kudüs (261-321) sancaklarına ait mufassal tahrir kayıtları bulunmaktadır. Bu deftere dayalı Gazze nahiyesi hakkında yapılan bir çalışma için bakınız: Nûfân Recâ Es-Sevâriye, "Nâhiyetü Gazze fi'n-Nısfi'l-Karni'l-Evvel mine'l-Karni'l-'Âşiri'l-Hicrî/En-Nısfi'l-Evvel mine'l-Karni's-Sâdisi 'Aşeri'l-Mîlâdî Dirâse fi'l-İdâre ve's-Sükkân ve't-Timar" *El-Mecelletü'l-Ürdüniyye li'-Târîh ve'l-Âsâr, El-Mücelled 2, El-' Aded 3*, 2008. Türkiye'de yapılmış bir diğer çalışma için bakınız: Ümit Koç, *1527-28 (H. 934) Tarihli Gazze Mufassal Tahrir Defteri'nin Değerlendirilmesi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

[14] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1015 numarada kayıtlı mufassal tahrir defteri toplam 308 sayfadır. Kanunnamesi, padişah tuğrası ve tahrir tarihine dair bir malumat bulunmayan defterde Kudüs (180-309) ve Gazze (1-179) sancaklarının mufassal tahrir kayıtları vardır.

[15] Başbakanlık Osmanlı Arşivi 265 numarada kayıtlı defter 309 sayfadır. Kabı ve kanunnamesi mevcut olmayan defterin ilk sayfasında sancak hakkında icmal malumat verilmiştir. İkinci sayfada sancağın Gazze ve Remle olmak üzere iki nahiyeden teşekkül ettiği belirtilmiştir. 3, 4 ve 5.inci sayfalarda Gazze'deki Hâss-ı Hümâyûn'un listesi verilmiştir. Abdülfakir Mehmed'in riyasetinde Derviş ve Ahmed adlı kâtiplerin tayin edilmesiyle tahrir 955/1548-49'da tamamlanmıştır. Bu deftere istinaden hazırlanan yüksek lisans tezi için bakınız: Sinan Yalçınkaya, *265 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre 1548 Yılında Gazze Sancağı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006

[16] Başbakanlık Osmanlı Arşivi 304 numarada kayıtlı defter 323 sayfadır. İlk sayfasında Kanuni Sultan Süleyman'ın tuğrası bulunduğu kapsız defterin ikinci sayfasında ise Gazze Kanunnamesi vardır. Ahmed ve Kâtib Rüstem'e tevcih edilen Gazze Sancağı'nın tahriri, Receb Ayı'nın başında 964hc/1557ml Nisan senesinde tamamlanmıştır. Dördüncü sayfada sancağa dair icmal; beşinci sayfada ise sancak umumi fihristi ve 6-18.ci sayfalar arasında hâss-ı hümayun fihristi vardır.

[17] Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde (Ankara) 192 numarada kayıtlı defterin kapağı, kanunnamesi ve tuğrası (III. Mehmed) vardır. Muharrirlerin isimleri meçhul olmasına mukabil Safed ile Kudüs muharrilerinin aynı kişiler oluşu Gazze Sancağı'nın da bu şahıslar tarafından tahrir edildiği ihtimalini akla getirmektedir. Defter 162 varaktır.

[18] Defterin Kudüs Şerif Sancağı kısmı yayımlanmıştır. Bakınız: Muhammed Adnan El-Bahît, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Livâ'ü'l-Kudüsi'ş-Şerîf Livâ'ü'l-Kuds min-Defter-i Mufassal-i Livâ'-i Safed ve'l-Gazze ve Kuds-i'ş-Şerîf min-Defter-i Tahrîr (T.D. 427) 932hc/1525-26-934hc/1527-28ml*, Amman, 2005

[19] Defterin Kudüs Şerif Sancağı kısmı neşredilmiştir. Bakınız: Muhammed Adnan El-Bahît, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Livâ'ü'l-Kudüsi'ş-Şerîf min-Defter-i Tahrîr (T.D. 1015) 945hc/1538-39ml*, Amman, 2008

[20] 234 sayfadan ibaret ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi 289 numarada kayıtlı mufassal tahrir defterinin kabı ve kanunnamesi mevcut değildir. Defterin 1.ci sayfasında sancağa dair bir icmal verilmiştir. Dördüncü ve beşinci sayfalarda Kudüs-i Şerif'in fihristi vardır. Neşr olunan defter için bakınız: Muhammed Adnan El-Bahît, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Livâ'ü'l-Kudüsi'ş-Şerîf Defter-i Mufassal (T.D. 289) 961hc/1553-54ml,* Amman, 2010

[21] Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde (Ankara) 112 numarada kayıtlı defterin kapağı ve kanunnamesi vardır. Kapağında "Kubbe Altında Müdevver ´Atîk Kudüs Mufassal Defteri" yazmakta ve kapağın altında "Yeni No: 112" kaydı (eski no 516) bulunmaktadır. Defterin tahrir tarihi 970 hc/1562-63'tür. 1.ci varakta Kudüs'ün kanunnamesine yer verilmiştir. 5.ci varakta Kudüs Şerif'in mahallelerinin tahriri başlamaktadır. Yayımlanan bu defter için bakınız: Muhammed Adnan El-Bahît, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Livâ'ü'l-Kudsi'ş-Şerîf, Defter-i Mufassal (516) (970hc/1562-63ml),* Ammân, 2011

[22] Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde (Ankara) 178 numarada (eski numarası 518) kayıtlı defterin kapağı, kanunnamesi, tuğrası ve defterin 1005/1596-97 senesinde Hasan bin Sinan ile Derviş Mehmed tarafından tutulduğuna dair kayıt vardır. Neşredilen bu defter için bakınız: Muhammed Adnan El-Bahît, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, Livâ'ü'l-Kudsi'ş-Şerîf, Defter-u Mufassal (T.D. 515) (1005hc/1596-97ml), Ammân 2012

1) SAFED: I) 427 BOATD, 932?/1525-26? II) 1038 BOATD[23], 945?/1538? III) 72 KKTD[24], 955/1548-49 IV) 300 BOATD[25], Zilkade 970/Temmuz 1563 V) MAD 17738-559 BOATD[26], 981?/1574? VI) 686 TD[27], 1005/1596-97

2) NABLUS: I) 1038 BOATD, 945?/1538? II) 258 BOATD[28], 955/1548-49 III) 100/549 KKTD[29], 1005/1596-97

3) ACLÛN: I) 970 BOATD[30], 945/1538 II) 266 BOATD[31], 955/1548-49 III) 185 KKTD[32], 1005/1596-97

[23] Safed (1-144) ve Nablus (146-299) sancaklarını ihtiva eden mufassal tahrir defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1038 numarada kayıtlı olup kanunnamesi, tuğrası ve tarihi yoktur. Mezkûr defterin nakıslığından dolayı Safed'in mahalleleri ile Cîre Nahiyesi (yalnızca dört köyün kaydı vardır.) hakkındaki veriler eksiktir.

[24] Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde (Ankara) 72 numarada (Eski Numara 541) kayıtlı defterin kapağı ve kanunnamesi vardır. 955hc/1548-49ml tarihli defter Abdülfakir Mehmed'in riyasetinde ve Kâtip Derviş ile Kâtip Ahmed'in yardımlarıyla hazırlanmıştır.

[25] Başbakanlık Osmanlı Arşivi 300 numarada kayıtlı defter 381 sayfadan oluşmaktadır. Kabı olmayan defterin kanunnamesi vardır. Sayfa 5'teki kayıttan Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle tahririn yapıldığı anlaşılmakla birlikte defterin girişinde tahrir tarihi yoktur.

[26] Mad_17738 numaralı defter 559 numaralı tahrir defterinin başıdır. Her iki defterde de kanunname, tarih ve tuğra mevcut değildir.

[27] III. Mehmed'in tahta çıkışının akabinde yeni padişahın emri üzerine Hasan bin Sinan ve Derviş Mehmed'in marifetiyle Safed sancağı 1005 (1596-97) yılında tahrire tabi tutulmuştur. Bu kayıt defterin ilk sayfasındadır ve ayrıca padişahın tuğrası bu sayfaya çekilmiştir. Devam eden 3-5. Sayfalarda Safed Kanunnamesi vardır. Kanunnamenin hitamından sonra 6. Sayfada Safed Livası'nın (Safed nahiyesi) mahallelerinin fihristi ile geri kalan nahiyelerin isimlerini zikreden sayfanın altında bir başka fihrist daha vardır. 7. Sayfadan itibaren Safed nahiyesinin nüfusu ilk fihriste uygun düşecek tarzda mahalle sırasına göre verilmiştir. Defter eksiktir.

[28] Başbakanlık Osmanlı Arşivi 258 numarada kayıtlı Nablus Sancağı'nın tahririni ihtiva eden defterin kabı bulunmamaktadır. 1 numaralı sayfada sancağın icmali; 3-4'te Nablus'un kanunnamesi; 5'te padişah hasları ile sancak beyi hasları ve timarlarına yer verilmiştir. 6'da Nablus'un fihristi vardır. Sayfa 7'de ise Dergâh-ı ʿÂlî Defterî Kâtiblerinden Kâtib Derviş ve Kâtib Ahmed tarafından 955/1548-49 senesinde sancağın tahrir edildiği kayıtlıdır.

[29] Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde (Ankara) mevcut olan defterin kabı var olup eski numarası 549, yeni numarası 100'dür. Kaptan sonraki sayfa müzeyyen ve boştur. Defterde kanunname, padişah tuğrası (III. Mehmed) ve Dergâh-ı Âlî Müteferrikalarından Ahmed bin Derviş Muhammed ile Hasan bin Sinan tarafından 1005/1596-97 senesinde tutulmuş olduğuna dair malumat vardır.

[30] 128 sayfadan ibaret olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 970 numarada müseccel defterin eksik de olsa bir kanunnamesi vardır. Ancak padişah tuğrası ve defterin tarihi mevcut değildir. Defterin içindeki karinelere nazaran Aclun Sancağı'nın ikinci mufassal tahriri olduğu ortaya çıkmaktadır. Neşredilen bu defter için bakınız: Muhammed Adnan El-Bahît, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, Defter-u Mufassal Livâ'-i ʿAclûn Tapu Defteri rakam 970, Dirâseh ve Tahkîk ve Tercüme, Amman, 2011

[31] 187 sayfalı Başbakanlık Osmanlı Arşivi 266 numarada kayıtlı tahrir defterinin kabı yoktur. 1.ci sayfada sancaktaki köylerin, mezraaların, timar ehlinin adedi, mücerred, hane ve muafların sayıları verilmiştir. Sayfa 3'te Kanunname bulunmaktadır. Sayfa 9'da ise Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Mehmed ve ona yardımcı tayin olunan Derviş ve Ahmed kâtiplerin marifetiyle 955/1548-49 senesinde, Aclun Sancağı'nın tahririnin ikmal edildiği kaydı vardır. Sancağın şehir ve kasaba nüfusuna dair bir makale için bakınız: Ünal Taşkın, "XVI. Yüzyılda Aclun Şehri ve Kasabalarının Nüfusu" Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/7 Summer 2013, sayfa 645-654.

[32] Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde (Ankara) 185 numarada (Eski Numara 532) kayıtlı defterin kapağı, tuğrası ve kanunnamesi vardır. Dergâh-ı Âlî Müteferrikalarından Ahmed bin Derviş Muhammed ile Hasan bin Sinan tarafından 1005/1596-97 senesinde sancak tahrir edilmiştir. Neşredilen bu defter için bakınız: Muhammed Adnan El-Bahît, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, Defter-i Mufassal Livâ'-i ʿAclûn Tapu Defteri rakam-i 185 Dirâseh ve Tahkîk ve Tercüme, Amman, 1991

4) LECCÛN: I) 181 KKTD[33], 1005/1596-97

5) MERC-İ BENÎ ÂMİR: I) 192 BOATD, 945/1538[34]

Burada zikredilen tahrir defterlerin haricinde tarihleri belli olmayan "Defter-i evkāf-ı Nâblûs" başlığını taşıyan fakat varak 2b'de "Evkaăf-u Hazret-i Halîlurrahmân 'Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm der-Livâ'-i Nâblûs ma'a Livâ'-i Leccûn ve Livâ'-i Gazze ´an-mûceb-i defterin cedîd" kaydı bulunan 546 numaralı evkaf defter[35] ile Safed Sancağı'na ait harap olmuş 18054 numaralı Maliyeden Müdevver Defteri[36] ve hulasa olarak Gazze, Safed ve Salt-Aclun'un avarız hanelerinden bahseden 998 numaralı, 937/1530 tarihli Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ʿArab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri[37] yukarıdaki listeye eklenebilir.

Akka, Taberiyye ve Cîre nahiyelerine ait bazı kuraların tahririne rastlanılan ve kötü bir vaziyette olan 18054 numaralı MAD defterinin üzerinde yaptığımız çalışmalar, onun on altıncı yüzyıla ait yeni bir tahrir defteri olduğunu ortaya çıkardı. Defter muhtemelen III. Murad devrine aittir. Bu defterler birlikte 937/1530 tarihli defteri de listeye eklediğimizde bölgenin en az sekiz kere tahrir edildiği ortaya çıkmaktadır.

Şam Eyaleti'nin güney sancaklarının on altıncı yüzyılda farklı zamanlarda tahrir eylemine tabi oldukları tabloda gözükmektedir. Safed yedi mufassal tahrir defteriyle en fazla tahrir defterine sahip sancaktır. Diğer sancakların tahrir defter sayıları, Safed'e nispetle daha az ve sancaktan sancağa farklılık arz eden bir yapıdadır. Örneğin Kudüs ile Gazze'nin beş; Aclun ile Nablus'un üç ve Leccun'un ise bir adet tahrir defteri bulunmaktadır.

Mevcut veriler ışığı altında sancakların aynı zamanda tahrir olup olmadıkları meselesi gündeme gelmektedir. Bu konuda kesin bir şey söylemek

[33] Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde (Ankara) 181 numarada (Eski Numara 535) kayıtlı defterin kapağı, tuğrası ve kanunnamesi vardır. Dergâh-ı Âlî Müteferrikalarından Ahmed bin Derviş Muhammed ile Hasan bin Sinan tarafından 1005/1596-97 senesinde Gazze, Kudüs, Aclun, Safed, Nablus sancaklarıyla birlikte Leccun'u da tahrir etmişlerdir. Yayımlanan bu defter için bakınız: Muhammed Adnan El-Bahît, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, Defter-i Mufassal Livâ'-i'l-Leccûn Tapu Defteri 181 Dirâse Tahlîliyye li'n-Nassi'l-ʿOsmânî ve tercümetühu ile'l-ʿArabiyye maʿa'ş-Şurûhâti'l-Îzâhiyye, Amman, 2010

[34] Mezkûr tahrir defteri, Tarabay Ailesi'nin elinde bulunan yerlerin tahririni ihtiva eden bir derlemedir. Defterde Nâhiye-i Sâhil-i ´İslîs El-Garbî min-Merc-i Benî ´Âmir, Nâhiye-i Merc-i Benî ´Âmir, Nâhiye-i Gavr Der-Livâ-i ´Aclûn, Nâhiye-i Benî Kinâne Der-Livâ-i Şâm, Nâhiye-i Benî ´Abekî? Der-Livâ-i Şâm, Nâhiye-i Benî Cühme Der-Livâ-i Şâm ve Nâhiye-i Kakun Der-Livâ-i Nablus gibi yerlerin tahrirleri bulunmaktadır. Yayımlanan bu defter için bakınız: Muhammed Adnan El-Bahît, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, Defter-i Mufassal Nâhiye-i Merc-i Benî ʿÂmir ve tevʾabiʿuhâ ve levâhikuhâ elletî kânet fî tasarrufi'l-Emîr Tarabay Sene 945hc/1538ml, Dirâsetün Tahlîliyyetün li'n-nassi'l-ʿOsmânî ve tercümetühu ile'l-ʿArabiyye maʿa'ş-Şurûhâti'l-Îzâhiyye, Ammân, 2010

[35] Eski numarası 548 olan defter Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi'nde kayıtlıdır. Defter yukarıda işaret olunduğu üzere Nablus, Cebel-i Şâmî, Cebel-i Kıbelî, Benî Sa´b, Kakun, Gazze, Remle, Şifa ve Şa´râ nahiyelerinde mezkûr vakfa tahsis olunan köyler ile gayrimüslimlerin tahrirlerini ihtiva eden tarihsiz ve derleme bir defterdir.

[36] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defter serileri içinde bulunan 18054 numaralı defter, Safed Sancağı'na ait bir tahrir defterinin parçasıdır. Defterin tertibinde köylerin birbirine karışması, haraplığı ve tarihsizliği istifade edilmesini zorlaştırmaktadır.

[37] Yayımlanan defter için bakınız: Ali Coşkun, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu (haz), 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ʿArab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) II, Ankara 1998

mümkün gözükmemektedir. Defter serilerine bakıldığında sancakların bazen aynı anda tahrir edildiği (III. Mehmed dönemi, ilk iki tahrir gibi) ve bazen de ayrı tahrir edildikleri ortaya çıkmaktadır**.** Tahrir defterlerinin bazılarının tarihlerinin tam olarak tespitinin mümkün olmaması, sancakların tahririnin aynı anda olup olmadığı meselesini vuzuha kavuşturmada zorlaştırıcı bir etkendir. Sancakların birbirlerine yakın oluşları, birinin tahrir edilirken diğerinin ihmal edilme olasılığını aza indirmekle beraber tahrirlerin aynı anda icra edildiği anlamına da gelmemektedir.

Çalışmalar

Filistin hakkında bol miktarda makale, fıkra ve kitaplar başta olmak üzere ilmi, edebi eserlere günümüzde fazlasıyla tesadüf olunmaktadır. Filistin'in dünya siyasetinde kanayan bir yara olması ve üç semavi dinin müntesiplerinin nazarlarını celp etmesi kesif neşriyatın ardındaki en büyük nedendir. Ancak burada on altıncı yüzyıl Aclun, Leccun, Nablus, Kudüs, Gazze ve Safed sancaklarına dair yapılan çalışmalar ele alınacak diğerlerine temas olunmayacaktır. Zira Filistin hakkında yapılan neşriyatın derlenilmesine teşebbüs olunsa makalenin hacmini aşacak bir çalışma ortaya çıkacaktır. Ayrıca mezkûr hususa ilaveten bu kısımda tablonun dipnotlarında kendilerine işaret olunan çalışmalara tekrardan kaçınılmak maksadıyla değinilmemiştir.

Müslümanların ikinci kıblesi Kudüs'ün tarihine ait pek çok çalışma kadim zamandan günümüze kadar devamlı bir surette artış kaydetmektedir. Ancak burada yukarıda işaret olunan sebeplerden ötürü yalnızca demografiye ait çalışmalara bakılacaktır. 1984 yılında Ehud R Toledano tarafından sancağın topoğrafik ve demografik yönlerine dair bir makale kaleme alınmıştır.[38] Mevcut çalışmayı Amy Singer'ın 1990 senesinde Kudüs Sancağı'nın nahiyesi olan Remle'ye dair çalışması takip etmiştir.[39] 1992'de Adar Arnon, on altıncı yüzyıl Kudüs Şehri mahallelerini ele alan bir makale yazmıştır.[40] Türkiye'de 1998'de XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı[41] Emine Erdoğan tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

On altıncı yüzyılda Yahudi kabalistleri ve mistikleri tarafından tercih edilen Safed hakkında mebzul miktarda çalışma bulunmakla birlikte burada sadece nüfusa ve sancağa dair çalışmalar dikkate alınacaktır. 1979 yılında Amerika'da[42]

---

[38] Ehud R Toledano, "The Sanjaqof Jerusalem in the Sixteenth Century: Aspects of Topography and Population" Archivum Ottomanicum, IX, 1984, Otto Harrassowitz Wiesbaden, sayfa 279-319

[39] Amy Singer, "The Countryside of Ramle in the Sixteenth Century: A Study of Villages with Computer Assistance" Journal of the Economic and Social History of the Orient, Volume XXXIII, No 1, 1990, sf. 51-79

[40] Adar Arnon, "The Quarters of Jerusalem in the Ottoman Period" Middle Eastern Studies, Vol.28, No.1 (Jan., 1992), pp.1-65

[41] Emine Erdoğan, XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998

[42] Harold Rhode, The Administration and Population of the Sancak of Safed in the Sixteenth Century, (basılmamış doktora tezi) Colombia University, 1979. Aynı yazarın on altıncı yüzyıl Safed Sancağı'nın coğrafyasına dair bir makalesi vardır. Bkz: agy, "The Geogrpahy of the 16th Century Sanjak of Safad" Archivum Ottomanicum, X, 1985 [1987], Otto Harrassowitz Wiesbaden, sayfa 179-213

ve 2010 senesinde Türkiye'de[43] iki farklı doktora tez çalışmasına konu olan Safed Sancağı nüfusu, Mustafa Öztürk tarafından bir makaleye mevzu bahis edilmiştir.[44]

Coğrafi sınırları üzerinde tam bir ittifakın bulunmadığı Filistin'in on altıncı yüzyılı nüfusuna dair çalışmalar, yetmişli yılların sonunda başlamıştır. Bir Alman Müsteşrik ile Arap tarihçinin *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century* başlığıyla hazırladıkları müşterek çalışma bu konudaki ilk eserdir.[45] Filistin, Ürdün ve Suriye'nin güneyindeki nüfusu on altıncı asrın son tahririne dayanarak inceleyen çalışma yalnızca Osmanlı hâkimiyetin ilk asrının son tahririne odaklanmaktadır. III. Mehmed devrinde yapılan son tahrire ait defterleri kullanan yazarlar, Kudüs, Nablus, Gazze, Leccun, Aclun ve Safed sancaklarına ilaveten Havran Kazası'nı da Filistin tanımı içine katmışlardır.

Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century adını taşıyan sahadaki ikinci çalışma iki Yahudi tarihçi Bernard Lewis ile Amnon Cohen'e aittir.[46] Filistin'in coğrafi tanımının zor olduğundan hareketle Ürdün'ü çalışmanın haricinde tutan yazarlar, yalnızca bugünkü Filistin yönetimi ile İsrail'in elinde olan bölgenin şehir merkezlerinin nüfuslarını inceleyerek buralardan alınan vergileri ortaya koymuşlardır. Eserin yazıldığı tarihte Safed Sancağı'nın tüm tahrir defterleri henüz bulunmadığından mevcut çalışma mezkûr sancağın tahrirlerinin hepsini içermemektedir.

Değerli bilgiler veren iki çalışmanın bıraktığı boşlukları ve eksikleri doldurma iddiasında olan *Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. YY*[47] başlıklı doktora tezi, Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyılındaki Filistin nüfusunu, Osmanlı sancak taksimatına uygun düşecek şekilde köyleri ve kasabalarıyla bir bütün olarak Aclun, Nablus, Leccun, Kudüs, Gazze ve Safed sancakları bağlamında inceleyen en yeni çalışmadır. Tezde tahrir defterlerinin verileri aynen aktarılmayıp yeniden sayılarak nüfus buna göre hesaplanmıştır.

Sonuç

Tahrir defterlerinde bazı sancaklara ait verilerin eksikliği, tarihlendirmenin yapılmaması, kanunnamelerin olmayışı ve yılların sebep olduğu tahribat, bu önemli defter serilerinden tam anlamıyla faydalanmayı zorlaştırsa da sahip oldukları tarihî değere gölge düşürmemektedir. Bütün eksik ve kusurlarına rağmen tahrir defterleri, bölge nüfusuna, iktisadına, timar sistemine, içti-

[43] Ünal Taşkın, Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010. Adı geçen doktora tezi 2011'de Elazığ'da Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları tarafından neşredilmiştir.

[44] Mustafa Öztürk, "Population of Safad in the First Half of 16th Century According to the Tahrir Defters" Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, VII/1, Elazığ, 2010, sayfa 61-93

[45] Wolf-Dieter Hütteroth ile Kamal Abdulfettah, Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century, Erlangen 1977

[46] Amnon Cohen and Bernard Lewis, Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1978

[47] Tezin künyesi için ilk dipnota müracaat ediniz.

mai hayata, vakıflara, coğrafyaya, yetiştirilen mahsule, alınan vergilere, bugün artık kendilerinden hiçbir eser bulunmayan köy isimlerine ve Filistin'in çeşitli yönlerine dair çok önemli tarihi verileri ihtiva etmektedirler.

Tahrir defterleri sayesinde Osmanlı hâkimiyetinin ilk asrında bu topraklarda yaşayan farklı dinlerden, mezheplerden ve kavimlerden kişi ve toplulukların yaklaşık bir yüzyıl boyunca geçirdikleri değişim ve dönüşümleri takip etmek mümkündür. Zaman içerisinde değişen ve unutulan köy ve topluluk isimleri tahrirlerdeki kayıtlar sayesinde gün ışığına çıkmaktadır. Özellikle defterlerin ihtiva ettikleri demografik bilgiler sayesinde bölgenin on altıncı yüzyıldaki nüfusunu tespit etme noktasında oldukça sağlam verilere sahibiz.

Informative Abstract

Ottoman Sources for the Demographic History of Palestine in the Sixteenth Century: Mufassal-Tahrir Registers

Although it is hard to determine the geographical boundaries of Palestine in the early modern period, the evidence at our disposal indicates that the boundaries of Palestine encompasses the territories of Ajlun, Nablus, Lajjun, Gaza, Jerusalem, and Safad sanjaks in the sixteenth century.

After the Battle of Marj Dabiq in 1516 where they defeated the Mamluks, the Ottomans became the new rulers of the Bilad al-Sham. The first land survey (tahrir) of the region, which has not survived to our day, was carried out during the reign of Sultan Selim I (1512-20). The existing *mufassal* (detailed) tahrirs date back to the reign of Sultan Suleyman I (1520-1566). The land surveys that were completed during the reigns of Selim II (1566-1574), Murad III (1574-1595) and Mehmed III (1595-1603) are also available today.

The detailed land surveys that were kept in Istanbul (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) and in Ankara (Kuyud-u Kadîme Arşivi) are essential sources to understand the demographic composition of Palestine and its change throughout the sixteenth century. Their pitfalls and limitations arising from their physical as well as contextual defects such as the lack of kanunnames, dates, and missing pages, however, do not diminish their values as primary sources for the population of Palestine in the given period.

Furthermore in this short paper it was demonstrated that new tahrir registers (MAD 18054, 546 KKTD) related to demography of the modern day Palestine in the sixteenth century which are not known for current scholarship. The new tahrir registers will enrich our knowledge and make valuable contribution to this field.

Keywords: Palestine, Ajlun, Nablus, Lajjun, Gaza, Jerusalem, Safad, Bilad al-Sham, Mufassal Tahrirs

Kaynakça

Arnon, Adar, "The Quarters of Jerusalem in the Ottoman Period" *Middle Eastern Studies*, Vol.28, No.1 (Jan., 1992), 1-65.

el-Bahît, Muhammed Adnan, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Livâ'ü'l-Kudüsi'ş-Şerîf Livâ'ü'l-Kuds min-Defter-i Mufassal-i Livâ'-i Safed ve'l-Gazze ve Kuds-i'ş-Şerîf min-Defter-i Tahrîr (T.D. 427) 932hc/1525-26-934/1527-28ml*, Amman, 2005.

el-Bahît, Muhammed Adnan, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Livâ'ü'l-Kudüsi'ş-Şerîf min-Defter-i Tahrîr (T.D. 1015) 945hc/1538-39ml*, Amman, 2008.

el-Bahît, Muhammed Adnan, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Livâ'ü'l-Kudüsi'ş-Şerîf Defter-i Mufassal (T.D. 289) 961hc/1553-54ml*, Amman, 2010.

el-Bahît, Muhammed Adnan, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Livâ'ü'l-Kudsi'ş-Şerîf, Defter-i Mufassal (516) (970hc/1562-63ml)*, Ammân, 2011.

el-Bahît, Muhammed Adnan, Nûfân Recâ Es- Sevâriye, *Livâ'ü'l-Kudsi'ş-Şerîf, Defter-i Mufassal (T.D. 515) (1005hc/1596-97ml)*, Ammân 2012.

el-Bahît, Muhammed Adnan, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Defter-i Mufassal Livâ'-i ʿAclûn Tapu Defteri rakam 970, Dirâseh ve Tahkīk ve Tercüme*, Amman, 2011.

el-Bahît, Muhammed Adnan, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Defter-i Mufassal Livâ'-i ʿAclûn Tapu Defteri rakam-i 185 Dirâseh ve Tahkīk ve Tercüme*, Amman, 1991.

el-Bahît, Muhammed Adnan, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Defter-i Mufassal Livâ'-i'l-Leccûn Tapu Defteri 181 Dirâse Tahlîliyye li'n-Nassi'l-ʿ Osmânî ve tercümetühu ile'l-ʿ Arabiyye maʿ a'ş-Şurûhâti'l-İzâhiyye*, Amman, 2010.

el-Bahît, Muhammed Adnan, Nûfân Recâ Es-Sevâriye, *Defter-i Mufassal Nâhiye-i Merc-i Benîʿ Âmir ve tev'abʿ uhâ ve levâhikuhâ elletî kânet fî tasarrufi'l-Emîr Tarabay Sene 945hc/1538ml, Dirâsetün Tahlîliyyetün li'n-nassi'l-ʿ Osmânî ve tercümetühu ile'l-ʿ Arabiyye maʿ a'ş-Şurûhâti'l-İzâhiyye*, Ammân, 2010.

Barkan, Ömer Lütfi, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler Cilt 2*, İstanbul 2000.

Cohen, Amnon, "New Evidence on Demographic Change: The Jewish Community in the 16th Century Jerusalem" *Mémorial Ömer Lütfi Barkan*, ed., R. Mantran. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, 1980, 57-64.

Cohen, Amnon, and Bernard Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1978.

Coşkun, Ali, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu (haz), *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr veʿ Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I-II*, Ankara 1998.

Curtıs, Michael, "Introduction" *The Palestinians People, History, Politics*, Michael Curtis Joseph Neyer, Chaim I. Waxman, Allen Pollack (ed.), Transaction Books New Brunswick, New Jersey, 1975, 1-5.

Çakar, Enver, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdari Taksimatı" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, Elazığ 2003, sayfa 351-374.

Emecen, M. Feridun, "The Early Period of Ottoman Rule in Jerusalem" *Proceedings of the International Congress on Al-Quds During The Ottoman Era*, Damascus 22-25 June 2009, IRCICA, İstanbul 2012, 27-35.

Erdoğan, Emine, *XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Garaudy, Roger, *İlâhî Mesajlar Toprağı Filistin*, Çeviren Cemal Aydın, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2011.

Göyünç, Nejat, "Hane" *DİA XV*, İstanbul, 1997, 552-553.

Hütteroth, Wolf-Dieter, Kamal Abdulfettah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen 1977.

inalcık, Halil, *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954

Koç, Ümit, *1527-28 (H. 934) Tarihli Gazze Mufassal Tahrir Defteri'nin Değerlendirilmesi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Lewis, Bernard, "A Jewish Source on Damascus Just After the Ottoman Conquest" *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, Volume 10, Issue 1 February 1940, 179-184.

Lewis, Bernard, "Some English Travellers in the East" *Middle Eastern Studies*, Volume 4, No. 3, (Apr., 1968), 296-315.

Öksüz, Mustafa, *Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. Yy*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2016.

Öztürk, Mustafa, "Population of Safad in the First Half of 16th Century According to the Tahrir Defters" *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, VII/1, Elazığ, 2010, sf. 61-93.

Palestine and Transjordan, Geographical Handbook Series, Naval Intelligence Division, December 1943.

Rhode, Harold, *The Administration and Population of the Sancak of Safed in the Sixteenth Century*, (basılmamış doktora tezi) Colombia University, 1979.

Rhode, Harold, "The Geography of the 16th Century Sanjak of Safad" *Archivum Ottomanicum,* X, 1985 [1987], Otto Harrassowitz Wiesbaden, 179-213.

es-Sevâriye, Nûfân Recâ, "Nâhiyetü Gazze fi'n-Nısfi'l-Karni'l-Evvel mine'l-Karni'l-ʿÂşiri'l-Hicrî/En-Nısfi'l-Evvel mine'l-Karni's-Sâdisi ʿAşeri'l-Mîlâdî Dirâse fi'l-İdâre ve's-Sükkân ve't-Timar" *El-Mecelletü'l-Ürdüniyye li'-Târîh ve'l-Âsâr,* El-Mücelled 2, El-ʿAded 3, 2008, 72-117.

es-Seyyid Mahmud, Seyyid Muhammed, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1990

Singer, Amy, "The Countryside of Ramle in the Sixteenth Century: A Study of Villages with Computer Assistance" *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Volume XXXIII, No 1, 1990, 51-79.

Taşkın, Ünal, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600),* Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2011.

Taşkın, Ünal, "XVI. Yüzyılda Aclun Şehri ve Kasabalarının Nüfusu" *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/7 Summer 2013, pp. 645-654.

Toledano, Ehud R., "The Sanjaqof Jerusalem in the Sixteenth Century: Aspects of Topography and Population" *Archivum Ottomanicum*, IX, 1984, Otto Harrassowitz Wiesbaden, 279-319.

Yalçınkaya, Sinan, *265 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre 1548 Yılında Gazze Sancağı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.